

Marina KNEŽEVIĆ

KONZERVATORSKO-RESTAURATORSKI TRETMAN FRESAKA TRIPA KOKOLJE U PALATI ZMAJEVIĆ U PERASTU

Ključne riječi: Perast, palata Zmajević, barok, Andrija Zmajević, slikar Tripo Kokolja

Palata Zmajević, tzv. Biskupija, svoju konačnu fizionomiju dobila je u drugoj polovini XVII vijeka, kada je sa crkvicom Gospe od Rozarija, oktogonalnim zvonikom uz nju, te velikim vrtom objedinjena u baroknu cjelinu koja zauzima istaknuto mjesto u vizuri grada Perasta.

O slikarstvu u samoj palati, kao i o porodici kojoj je pripadala pisali su mnogi autori¹. Otuda znamo da su se u prizemlju nalazile dvije prostorije oslikane rukom peraškoga slikara Tripa Kokolja, a po nalogu njegovog mecene i prijatelja biskupa Andrije Zmajevića. To fresko slikarstvo nikada nije dovoljno dokumentovano i istraženo. Sada kada su se stvorili uslovi za njegovo proučavanje, najveći dio slikanog sloja je uništen.

1 Pavao Butorac, Zmajevići, Zagreb 1928, 12; Kruno Prijatelj, Slikar Tripo Kokolja, Rad JAZU 287, Zagreb 1952, 19; Don Niko Luković, Zadužbina pomoraca, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru X, 1962, 92-93; Miloš Milošević, Arhivska istraživanja o slikaru Tripu Kokolji, Stvaranje, Titograd 1962, sv 7-8, 488-507; Vladimir Marković, Zidno slikarstvo 17.i 18.stoljeća u Dalmaciji, Zagreb 1985, 73; Saša Brajović, Gospa od Škrpjela-Marijanski ciklus slika, Perast 2000, 25-26; Jasminka Grgurević, Obrada enterijera u sakralnoj i stambenoj arhitekturi Perasta, Boka 24, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg Novi, 2004

Slika 1 - Detalji veze zida sa svodom u lođi, prije radova

Pretpostavlja se da je već 1761. palata napuštena, a 1876. ostala je bez krova nakon čega se neminovno urušavaju međuspratne konstrukcije i slijedi njeno ubrzano propadanje². Takvi uslovi čine, da decenijama nakon toga, vlaga i rastinje unutar građevine uništavaju ovo vrijedno zidno slikarstvo, koje predstavlja ostatak unutrašnje dekoracije reprezentativne stambene zgrade 17.vijek a i veoma značajnu kariku u proučavanju Kokoljinog djela (Sl.1).

Obimna i složena restauracija palate počinje 2005. godine³ kada joj se, nakon sprovedenih istraživanja, uspostavlja izgled kakav je imala prije nego je sasvim ostala bez funkcije. Tek nakon tih zahvata moguće je bilo prići kućnoj kapeli i lođi, sagledati zatečeno stanje, a potom i pristupiti restauraciji Kokoljinog djela.

² Katarina Lisavac, Palata Zmajević u Perastu, Boka 23, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg Novi, 2003,152-153

³ Zorica Čubrović, Metodološki pristup zaštiti Perasta, Zbornik pete konferencije o integrativnoj zaštiti, Banja Luka, 2010, 132

Slika 2 - Unutrašnjost lođe sa dijelom oslikanog svoda

Lođa palate Zmajević

U avgustu 2007. godine, na predlog stručne komisije koja je od ljeta 2006. pratila poslove na restauraciji i konzervaciji fresaka na svodu lođe u palati, nastavljeni su radovi.⁴

Stanje koje je zatečeno, a prethodilo je radovima o kojima će ovdje biti riječi bilo je grubo čišćenje, injektiranje fresko maltera⁵ na dijelovima gdje se potklobučio i odvojio od podloge zbog dugogodišnjeg ispiranja vezivnog sloja, te plombiranje i potpuni retuš polja sa djelimičnim preslikavanjem originalnog slikarstva u sjeveroistočnom uglu svoda⁶.

4 Radove je tokom 2006.godine izvodio Nino Radoš uz stručno praćenje od strane komisije Republičkog Zavoda za zaštitu spomenika kulture Cetinje na čelu sa Zdravkom Gagovićem.

5 Da bi injektiranje bilo uspješno obavljeno potrebno je opšiti svaki sloj maltera i zatvoriti sve rupe da ne bi došlo do izlivanja injekcione smjese što ovdje nije bilo urađeno pa je na dosta mjesta ispod fresko maltera ostao prazan prostor jer je smjesa iscurila.

6 Segment svoda u sjeverozapadnom uglu lođe, tretiran na opisani način, zadržan je i nakon usvajanja drugog rješenja prezentacije.

Slika 3 - Detalj svoda u toku radova

Lođa u palati Zmajević je poduža pravougaona prostorija u koju se ulazi iz kućne kapele. Prozračna i svijetla, otvorena na dvije strane, prema istoku i prema jugu gdje se kroz tri lučno zasvedena krupna otvora izlazi na terasu i gleda na tjesnac Verige. Svod lođe je zidan od sige kao krstasti svod sa lučnim prodorima. Svi oslonci svoda kao i zidovi lođe zidani su kamenom. Neki djelovi zida prema brdu oslonjeni su na prirodnu stijenu koja je pritesana i vidna u zidnom slogu.

Lučnih prodora ima po tri na dužim stranama i po dva na kraćim stranama svoda (Sl. 2 i 3).

Kako ih je atmosferska voda dugo ispirala, praznine u spojnicama gdje je nestao vezivni malter su bile jako duboke, pa se prvo moralo uraditi podlaganje krečnopješčanim malterom i komadima cigle.

Nakon toga svi djelovi fresko maltera, kao i prvog sloja maltera ispod njega koji se na pojedinim mjestima očuvao, opšiveni su kako bi se vezali za podlogu i zaštitili od mogućeg daljeg oštećenja.

Zatim se prešlo na čišćenje čitave površine freske finim alatima. Nakon završetka ovog dijela posla, sa sigurnošću se mogao utvrditi koncept slikarstva prilagođenog arhitekturi svoda sa ivičnim prodorima duž zidova i centralnim zasvedenim prostorom. Centralni prostor na svodu slikar je riješio u vidu ovalnog medaljona čija bogato profilisana bordura tangira tjemena lučnih prodora. Prostor između ovako omeđenih djelova svoda riješen je u vidu razlistalih lozica čiji počeci se nalaze na osloncima svoda duž bočnih zidova.

Polukružni prodori oivičeni su bordurom, te tako čine zasebne cjeline. U svakom je naslikan dijelom razmotan svitak sa krupnim osjenčenim volutama, unutar koga je medaljon ovalnog oblika smaragd zelene (Sl. 4) ili rubin crvene boje. Samo na dva centralna svitka, na strani prema brdu i prema moru, umjesto medaljona, naslikani su zmajevi koji iz usta izbacuju zvijezdu, što je simbol porodičnog imena Zmajevića (Sl. 5 i 6).

Slika 4 - Svitak sa medaljonom smaragdne boje

Slika 5 - Predstava zmaja u srednjem svitku prema brdu

U uglovima slikanog polja, sa obje strane svitka, uz oslonce svoda, nalazi se po jedan putto (Sl. 7 i 8) oko koga počinje da se izvija lozica koja prelazi u lišće oker tonova, što uokviruje svitak sa svih strana.

Jedan lik u sjeveroistočnom uglu lođe, izrazom, bojom inkarnata, kosom, pogledom i ljupkim licem mogao bi biti i portret nekog od tadašnjih peraških dječaka kojeg je Kokolja svakodnevno sretao (Sl. 9).

Slika 6 - Predstava zmaja u srednjem svitku prema moru

Centralna površina svoda lođe riješena je kao ispuna prostora između slikanog medaljona u sredini svoda i lučnih segmenata unaokolo. Na cijeloj površini naslikana je razlistala lozica sa lišćem. Ovalni medaljon je oivičen širokim ramom slikanim u oker tonovima. Unutrašnjost medaljona je bila pripremljena za slikanje ali osim nanese skice motiva ugljenom na ovoj površini nije bilo tragova slikarstva, što ukazuje da je oslikavanje svoda lođe ostalo nezavršeno.

Slika 7 - Putto u srednjem lučnom prodoru prema brdu

Slika 8 - Putto, lišće i detalj svitka

Slika 9 - Glava dječaka u sjeveroistočnom uglu lođe

Lišće loze je stilizovano oblikom, a i bojom podsjeća na hrastovo ali i na akantusovo lišće sa krupnim izvijenim završecima. Stabljika lozice teče skoro neprekinuto, a listovi su živo predstavljeni sa bogatim valerima od najsvjetlije do najtamnije sjenke što im daje plastičnost (Sl. 10).

Slika 10 - Lišće lozice

Na tri šira oslonca lučnih prodora svoda naslikane su ženske figure u pokretu, najvjerojatnije sibile (Sl.11), od kojih počinje da teče nježna lozica koja se grana u moćnu i raskošnu lozu braon tonova i uokviruje centralni marmorizirani profilisani ram. Znamo koliko je sam Andrija Zmajević pisao o sibilama⁷ a i dao uputstva kojima su u čitavoj donjoj zoni crkve Gospe od Škrpjela njihovi likovi našli svoje mjesto.

Ispod nogu svake od ovih figura nalazio se kratak tekst na latinskom jeziku od kojih je samo jedan, na osloncu svoda na zid prema brdu, u cjelosti sačuvan i čitak, i drugi lijevo uz vrata ka istoku se nazire u tragovima (Sl. 12).

U svakom slučaju ovdje vidimo ruku slikara koji, bez obzira što ga sputava geometrijsko rješenje svoda i ograničeni broj motiva, ipak slika slobodno i neopterećeno. I kolorit je tipično Kokoljin sa bordo, oker, zelenim i braon tonovima. Dalo bi se reći da je svod lođe bio jedan od „poligona“ na kome su Kokolja i Zmajević razrađivali ideje koje su se paralelno realizovale i na ostrvu.

Slika 11 - Ostaci ženskog lika na osloncu svoda prema zapadu

⁷ Ognjen Radulović, *Ilustracije Zmajevićevog ljetopisa*, Boka 19, Zbornik radova iz nauke, kulture i umjetnosti, Herceg Novi 1987., 172.; Saša Brajović, navedeno djelo, 66-87

Slika 12 - Natpis na osloncu svoda na sjevernom zidu (prema brdu)

Centralni medaljon na svodu ostao je nedovršen. U njemu je ugljenom sumarno skiciran oveći lik anđela ili ratnika koji drži koplje. Malo je atributa i nedovoljno sačuvanih podataka da bi se pretpostavilo o kakvoj zamišljenoj predstavi je riječ.

Sve ovo više liči na nedefinisanu ideju i o kojoj se još razmišljalo.⁸

U međuvremenu je prihvaćena ideja o prezentaciji slikarstva na svodu lođe na način da se na nedostajućim djelovima putem crteža naznači kontura motiva. Tako su plombe finim malterom urađene samo u dijelu koji povezuje oslikane fragmente u jedinstvenu cjelinu. Na tim plombama, na partijama gdje se to moglo pouzdano uraditi, izvedena je rekonstrukcija oblika u crtežu braon kreonom. Oblik ovalnog medaljona je baš poput i originalnog ugreban u svježijem malteru (Sl. 13).

Sve slikane površine su premazane i fiksirane rastvorom paraloida.

U usvojenom rješenju prezentacije djelovi svoda, na kojima nisu zatečeni ostaci fresko maltera su ostavljeni tako da se slog sige vidi u stanju u kome je otkriven. Sve zidne površine u lođi palate su očišćene i fugovane toniranim malterom.

⁸ Preko ovog crteža kao i preko ostalog sačuvanog fresko maltera se uhvatio tanki sloj kalcinacije što ga je i sačuvalo do našeg vremena.

Slika 13 - Finalna prezentacija, rekonstrukcija nedostajućih partija linijom

Kućna kapela

U prostoriji između lođe i ulazne dvorane palate Zmajević, bila je kućna kapela sa oltarom prema sjeveru. U nju je prirodna svijetlost dopirala samo kroz tri prostorije koje su je okruživale. Na taj način svijeće i kandila su sigurno činili atmosferu još „baroknijom“.

Ostaci slikarstva kućne kapele sačuvali su se na zidu i svodu oltarskog prostora i u prizemnoj zoni sjevernog zida.

Na frontalnom zidu oltarske niše sačuvani su tragovi predstave na kojoj se razaznaju dvije figure u bordo odorama. Sudeći po ostacima, lijeva je predstavljena iz profila kao stojeća sa rukama sklopljenim u molitvu, dok desna figura, en face, sjedi sa raširenim rukama u molitvi. Po detalju njenog lijevog dlana reklo bi se za nju da je u pitanju ženski lik i već vješt slikarski manir (Sl. 14). Svod iznad vijenca, na strani prema lođi, čuva glavice tri heruvima, vrlo živopisne, na oker pozadini, baš kao na fresci istoga slikara u oltaru crkvice Sv. Ane iznad Perasta (Sl. 15).

Slika 14 - Ruka i dlan svetiteljke, stanje prije radova

Slika 15 - Heruvimi na dijelu svoda u oltarskoj kapeli

Iznad njih sačuvan je dio scene na kojoj se raspoznaju noge savijene ispod koljena, najvjerojatnije od nekog anđela. Takođe, iznad svetiteljke koja sjedi, u samom uglu lučne linije svoda, nazire se jedno rumeno stopalo. Osim par detalja slikane arhitekture: stuba, jednog impost kapitela, dijela luka, sve drugo je oštećeno i nečitko.

Na ostalim zidovima ove prostorije nalazila su se zidna platna sa iluzionističkim scenama arhitekture i pejzaža, po uzoru na ona u Italiji toga doba. Do skoro se pominjao i izbljedio detalj sa balusterom, crkvicom i zvonikom⁹ na zidu prema moru.

9 K.Lisavac, navedeno djelo, str. 153

Lijevo od oltarske niše pri samom dnu zida sačuvani su ostaci fresko dekoracije na kojima se vidi dio slikanog poda od crveno bijelih ploča, detalji balustera i posuda u prvom planu (Sl. 16).

Slika 16 - Ostaci freske sa detaljima iluzionističkog slikarstva zapadno od oltarske niše

Slika 17 - Pogled na sjeveroistočni ugao kapele i oltarske niše

Osim ovog, na zidu prema brdu, ima još nekoliko manjih ostataka fresko maltera na kojima se nazire slikana arhitektura, dio pilastara sa stopom i sl. Linije su ugrebane u malter što olakšava prepoznavanje oblika jer je boja najvećim dijelom isprana i svedena na mrlju (Sl. 17).

U ljeto 2008. godine urađeno je čišćenje, vraćanje oštećenih i odvojenih dijelova, opšivanje, plombiranje i fiksiranje ostataka fresko maltera u kućnoj kapeli palate Zmajević, te je na taj način spriječeno dalje propadanje onoga što je preostalo od ovoga slikarstva.

Marina KNEŽEVIĆ

**CONSERVING – RESTORING AND TREATMENT OF FRESCOS
BY TRIPO KOKOLJA IN THE ZMAJEVIĆ PALACE IN PERAST**

Summary

The Palace Zmajević in Perast, the so called Biskupija (Bishopric) gained its final look in the second half of the 17th century when it was shaped together with the small Church of Our Lady of Rosary, octagonal belfry next to it and the spacious garden into a baroque entity which takes an outstanding place in the outline of Perast town.

It is assumed that the Zmajević Palace was abandoned as early as in 1761 and since 1876 it has been without roof which caused its accelerated decay with the inevitable ruin of the floor joists and therewith conditioned damaging of the frescos in the chapel and the lodge of the Palace, painted by the hand of Tripo Kokolja, the greatest baroque painter of Boka Kotorska. Comprehensive and complex restoration of the Zmajević Palace started in 2005 when, after completed research, the recovery of its original look started. It was within these works that also the research and conserving - restoring treatment of Kokolja's fragmentary preserved works started in the house chapel and the vault of the lodge of this significant building.

By means of description and photos this paper presents the stages of the work on the protection and presentation of this so far unknown fresco ensemble discovered in the Palace which belonged to the bishop Andrija Zmajević, the painter's friend and patron.